Հին ու նոր պետություններ. փոփոխվող հարացույցերն (պարադիգմեր) ու Լեռնային Ղարաբաղում խաղաղության հասնելու դժվար ճանապարհը

Վարդան Օսկանյան

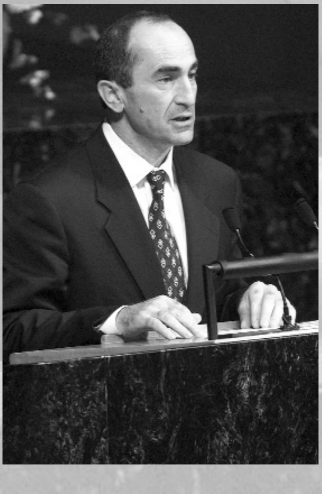

Նկարում՝ Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը

Աղբյուրը՝ Ռոյթեր/Մայկ Սիգար

Վարդան Օսկանյանը Հարվարդի համալսարանի և Ֆլեթչերի իրավունքի և դիվանագիտության բարձրագույն դպրոցի շրջանավարտ է: Նա Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարն է 1998 թվականից ի վեր:

Անցյալ տասնամյակի ընթացքում Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ բանակցությունների բովանդակությունն ու և ուղղվածությունը կտրուկ փոխվել են: Բաժանենք գործընթացը փուլերի և հասկանալի կդառնա, թե ինչպես հանգեցինք մի կետի, որտեղից, բավարար քաղաքական կամք դրսևորելով՝ կարող ենք առավել որոշակիորեն շարժվել դեպի առկա տարաձայնությունների հաղթահարումը:

Հակամարտությունն սկսվեց 1988 թվականին, երբ Ադրբեջանն ուժ կիրառեց ի պատասխան Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի խաղաղ ցույցերի, որոնց մասնակիցները պահանջում էին, որ այս հայաբնակ մարզի բնակչությանը սեփական կարգավիճակը որոշելու հնարավորություն տրվի: Նախկին խորհրդային տարածքի շրջանակներում միջնորդության դրվագային, չհամակարգված, պատահական և իմպուլսիվ ջանքեր էին գործադրվում այնքան այն ժամանակ, երբ ակտիվ ռազմական գործողություններ էին ընթանում: 1992 թվականին Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության խորհրդաժողովի ընդգրկմամբ հակամարտության կարգավորման գործընթացը միջազգայնացվեց: Մի պահ, երբ թվում էր թե մարտական գործողություններն այլևս դադարել են, 1993 թվականի դեկտեմբերին Ադրբեջանը ձեռնարկեց մեկ այլ հարձակում, որը հետ մղվեց Ղարաբաղի հայերի կողմից, և վերջիններս իրենց վերահսկողության տակ առան Ղարաբաղին հարող որոշ տարածքներ՝ հետագա ռազմական հարձակումները կանխելու նպատակով: 1994 թվականի մայիսին փոխադարձ համաձայնության արդյունքում զինադադար հաստատվեց: ԵԱՀԽ-ի, որը վերանվանվեց Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ), Բուդապեշտում կայացած դեկտեմբերյան գագաթաժողովում միավորեց բանակցությունների տարբեր ուղղությունները: Այսպիսով, ռազմական գործողությունների ավարտը համընկավ բանակցային մի համապարփակ մեխանիզմի ստեղծման հետ, որն աշխատում է մինչ օրս:

Տարիների ընթացքում միջազգային զարգացումները և աշխարհի տարբեր մասերում տեղի ունեցած ինքնորոշման գործընթացներն արմատական փոփոխությունների ենթարկեցին ղարաբաղյան հակամարտության հիմքում ընկած հարցերի միջազգային հանրության ընկալումները, ինչպես նաև բանակցությունների ընթացքն ու բովանդակությունը: Հարաբերությունները հին և նոր պետությունների միջև ձևափոխման փուլում են: Մենք ականատես դարձանք հանրաքվեի միջոցով Արևելյան Թիմորի անկախության հռչակման գործընթացին, ինչպես նաև Սուդանի մի մասում անցկացված հանրաքվեի արդյունքում տասնամյակներ ձգված հակամարտությանը վերջ դնող համաձայնագրի ստորագրմանը: Լրջորեն քննարկվում է Կոսովոյի կարգավիճակը սահմանելու նպատակով հանրաքվե անցկացնելու հարցը: Քաղաքագետների, իրավագետների և գիտնականների շրջանում աճում է գիտակցումն այն բանի, որ որոշ հանգամանքներում հնարավոր և իրագործելի է ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ճանաչումը:

Ինքնորոշման համար մղվող պայքարի յուրաքանչյուր օրինակի մասին պետք է դատել՝ հաշվի առնելով դրա պատմական և իրավական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև՝ առկա իրավիճակը: Ինքնորոշման խնդիր պարունակող հակամարտությունները բաժանվում են չորս տեսակի՝ կախված պետության կողմից սեփական տարածք-

ների նկատմամբ վերահսկողության աստիճանից (ներառյալ այն տարածքը, որտեղ փաստացի ապրում է ինքնորոշման ձգտող բնակչությունը) և ինքնորոշման այն աստիճանից, որին գործնականում հասել են դրան ձգտողները: Առաջին տեսակի հակամարտություններում ինքնորոշման ձգտողներն իրենց իրավունքը կյանքի են կոչում քվեարկության միջոցով և այդ կերպ լուծում տվյալ պետության կազմում մնալու կամ չմնալու խնդիրը: Այս տարբերակի միակ օրինակը Քվեբեկն է, որը քվեարկեց հօգուտ Կանադայի կազմում մնալու: Ներկայիս անջատողական շարժումների ճնշող մեծամասնությունը պատկանում է երկրորդ տեսակին, որտեղ պայքարող կողմը չունի ինքնորոշման որևէ աստիճան, քանի որ պետությունը շարունակում է լիարժեքորեն վերահսկել խնդրո առարկա հանդիսացող տարածքը: Երրորդ տեսակին են պատկանում միջանկյալ այն օրինակները, երբ պետությունն անկարող է վերահսկել ինքնորոշման ձգտողներին, որոնք էլ, իրենց հերթին, բավարար հզոր չեն, որպեսզի իրենց տարածքների նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնեն առանց որևէ մտավախության, որ իրավիճակը կարող է փոփոխվել:

Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը պատկանում է դրանցից լիովին տարբերվող չորրորդ տարատեսակին: Ադրբեջանը որևէ կերպ չի վերահսկում Ղարաբաղը, որը վերջին 15 տարիների ընթացքում ձեռք է բերել լիակատար անկախության բոլոր չափելի հատկանիշները: Նման պայմաններում փորձել համոզել ժողովրդին, որ վերջինս ընդունի Ադրբեջանի տիրապետությունը՝ գայթակղելով նրանց մարդու իրավունքների և տնտեսական օգուտների մասին խոստումներով՝ անիմաստ զբաղմունք է: Նվաճված ինքնորոշման երկարատևությունից և խորությունից բացի Լեռնային Ղարաբաղում ձևավորված իրավիճակն ամրապնդում և ամբողջականացնում են հետևյալ փաստերը. առաջին, որ Լեռնային Ղարաբաղն անջատվել է Ադրբեջանից օրինական ճանապարհով՝ այն ժամանակ գործող օրենքներին համապատասխան: Երկրորդ՝ վիճահարույց տարածքն անկախ Ադրբեջանի Հանրապետության իրավասության ներքո երբևէ չի գտնվել: Երրորդ՝ Ադրբեջանը, բռնություն իրականացնելով մի ժողովրդի հանդեպ, ում համարում էր սեփական քաղաքացիներ, կորցրել է այդ ժողովրդին խնամակալելու բարոյական իրավունքը: Եվ վերջապես, *դե ֆակտո* քաղաքական իրականությունը վկայում է, որ Լեռնային Ղարաբաղն ունի ընտրություններ անցկացնելու, սեփական ժողովրդին ղեկավարելու, իր սահմանները պաշտպանելու և միջազգային հարաբերություններ վարելու այլևս ապացուցված կարողություններ:

Ադրբեջանի իշխանությունների համար դժվար է հանդուրժել անառարկելի այս իրականության հետ: Փոխարենը, նրանք սեփական մոտեցումները կառուցում են նոր ենթադրությունների և առասպելների վրա: Նախ, ադրբեջանցիներն իրենք իրենց համոզել են, թե հարցի բուն իմաստն իրենց տարածքներն են: Մինչդեռ, երբ հակամարտությունն սկսվեց, հայերի կողմից չէր վերահսկվում Լեռնային Ղարաբաղից դուրս գտնվող որևէ տարածք: Այդ տարածքները հայերի հսկողության տակ անցան ոչ միայն այն պատճառով, որ Ղարաբաղի կարգավիճակի շուրջ անհամաձայնություն գոյություն ուներ, այլև նաև, որ Ադրբեջանը փորձում էր Լեռնային Ղարաբաղի տարածքն ամբողջովին մաքրել հայերից:

Երկրորդ, Ադրբեջանի իշխանությունները հակված են կարծելու, որ եթե բանակցությունների միջոցով չհաջողվի բավարարել իրենց առավելագույն պահանջները, ապա միշտ կարող են ապավինել խնդրի ուժային լուծմանը: Մինչդեռ, արդյո՞ք ակնհայտ չէ այն, որ ռազմական եղանակով անհնար է խնդրին վերջնական լուծում տալ: Ռազմի դաշտում հաջողության հասնելու համար Ադրբեջանից կպահանջվի ավելին, քան զենքով դուրս գալ հայրենի տունը պաշտպանող ժողովրդի դեմ: Ադրբեջանին կհաջողվի մեկընդմիշտ լուծել խնդիրը միայն Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում հայերի նկատմամբ էթնիկ բնաջնջում իրականացնելու ճանապարհով:

Երրորդ, Ադրբեջանը կարծում է, թե ժամանակն իր օգտին է աշխատում. համոզմունք՝ հիմնված այն ենթադրության վրա, թե նավթային եկամուտները կնպաստեն իրենց ռազմական կարողությունների աճին: Սա մեծ խաբկանք է, քանզի երաշխավորված չի, թե ժամանակն աշխատում է կողմերից որևէ մեկի օգտին: Միջազգային իրավունքի ասպարեզում այսօր ազգերի ինքնորոշման իրավունքի վերահաստատման հստակ միտում է զգացվում: Որքան Լեռնային Ղարաբաղը պահպանի իր *դե ֆակտո* անկախությունը, այնքան ավելի դժվար կլինի հետ շրջել պատմության անիվը:

Չորրորդ, Ադրբեջանի իշխանությունները կարծում են, թե մեկուսացված Հայաստանը տնտեսապես ի վիճակի չի լինի պահպանել իր դիրքերը և վաղ թե ուշ ստիպված կլինի գնալ էական զիջումների: Սա սխալ ենթադրություն է, քանզի զիջումների գնալու համաձայնություն նախևառաջ պետք է տա Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը: Ավելին, թե՛ Հայաստանը, թե՛ Լեռնային Ղարաբաղն արդեն հաղթահարել են զուտ տնտեսական գոյատևման փուլը և այժմ տնտեսական աճ են արձանագրում:

Եվ վերջապես, Ադրբեջանն ինքն իրեն համոզել է, թե Հայաստանին որպես ագրեսոր ներկայացնելով, իրեն կհաջողվի օգտագործել միջազգային ատյանների որոշումները՝ հարկադրելու Հայաստանին հանձնվել: Սակայն, հայերը բազմիցս ցույց են տվել, որ Ադրբեջանը սեփական ագրեսիայի զոհն է: Հայերի վերահսկողության տակ գտնվող տարածքները կարող են վերադարձվել միայն, որպեսզի ապահովվի Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգությունն ու ապագան: Մինչդեռ դրանք կարող են նաև չվերադարձվել, եթե այդ կերպ հնարավոր է առավել արդյունավետորեն իրագործել նույն նպատակները: Նպատակն անվտանգությունն ու ինքնորոշումն են, այլ ոչ թե տարածքներ ձեռք բերելը:

Հնարավոր չէ խնդիրը լուծել ռազմական գործողությունների կամ միջազգային որոշումների միջոցով, և որևէ լուծում չի կարող պարտադրվել դրսից: Լուծման հասնելու միակ ճանապարհը քաղաքական կամքի արտահայտումն է և իրատեսական դիրքորոշումների որդեգրումը: Հայերը մնում են իրենց նախնական դիրքորոշմանը, որ Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի միջև չի կարող գոյություն ունենալ ուղղահայաց կապ, որ Ղարաբաղը պետք է աշխարհագրական կապ ունենա Հայաստանի հետ, և որ պետք է ապահովվի Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի անվտանգությունը:

Մեր տեսանկյունից, խնդրի կարգավորման հիմքում պետք է դրվի Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի հաստատումը և այդ իրավունքի միջազգային ճանաչումը: Ադրբեջանի կողմից այս փաստի ընդունումը և համաձայնագրի միջոցով դրա պաշտոնական ամրագրումը ճանապարհ կհարթեն հակամարտության կարգավորման և դրա հետևանքների վերացման համար: